

A. GERGELY ANDRÁS¹

**A JOGÁLLAM SORSÁRÓL
FLECK ZOLTÁN ÚJ KÖTETÉRŐL**

KÖNYVISMERTETÉS

Fleck Zoltán (2022): Rendszerhiba. A jogállam halála és újjászületésének lehetőségei Magyarországon. Progress könyvek, Noran Libro, Budapest, 127 oldal.

Referáló írásom címe részben megtévesztő. Nem lévén szakjogász, a merésznél is hajmeresztőbb vállalás lenne részemről – hát még egy reflexió ürügyén! – magáról a jogállamiság sorsáról, létének módjairól vagy jelen állapotáról értekezni. De úgy vélem, a jogelmélet, jogi kultúra és jogtörténet éppen most van abban a figyelemkiterjesztő státuszban, amelyben nem (kizárólagosan, vagy nem okvetlenül) az állam- vagy alkotmányjogi kérdések értelmező közegbe vonása, s nem az alkotmányozás vagy a büntetőjog kulcsproblémái kerülnek a joggyakorlat előterébe, hanem szerepet kapnak a jogi kultúra olyan alapkérdései is, mint jogállamiság, demokrácia, közösségi jogok, állampolgári szabadságjogok, civilitás, önkormányzatiság, jogmonopóliumok, nemzetközi kapcsolatok, kiberbiztonság, médiajog és társaik. A jogfelfogások és alkotmányos eljárások jogrendszeri kérdései ugyan egyfelől „felpárologtak” egy jogfüggetlen rendszer magasságába, sőt, elbeszélhetők lettek a jogintézmények működésbiztonsági állapotai felől vagy az Alkotmánybíróság szerepvállalásai mentén is, de éppen ezek miatt elemi szükséglet támadt a rendszerszintű bizonytalanságok, vagy a jogállam értelme és kulturális megerősítésének elmaradása terén válaszokra lenni, messze nem függetlenül az alkotmányosság demokrácia felőli garanciáit számonkérő törekvésektől és nézőpontoktól sem.

Fleck Zoltán könyve, mely *Rendszerhiba. A jogállam halála és újjászületésének lehetőségei Magyarországon* címre hallgat, épp ez utóbbi problematikák felé vezet

¹ Címzetes egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, valamint Pécsi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Doktori Iskola.

DOI: 10.15170/PSK.2022.03.01.06

olvasóit. Már címében is előfeltételez, vagy találó vádiratot komponál. Kiindul abból, hogy egy működő valami nem úgy működik, ahogy optimális, jogszerű, rendszerléptékű lenne, sőt, már megtörténtnek, bekövetkezettnek veszi/minősíti a jogállam halálát, s mint halottkém terjeszti elő a prófétikusnak tetsző újjászületés teóriájának lehetőségeit. Erős állítás ez, a Szerző rászorul a bizonyítás kényszerére.

Mellette szól azonban több aspektus is, miközben bizonyít. Egyfelől a kiadványsorozat, mely Progress könyvek címen sok éve immár a rendszerszintű elemzések és ismeretközlési elszántság közötti tudástartományban, de elsősorban is a közérdeklődésre számító tudásminőségben keresi megértő partnereit. A sorozat maga esszé-értékű kiadványokkal látja el a politikai társadalom legkülönbözőbb kulcskérdéseit érintő érdeklődési kört – s ebbe Fleck írásműve is szervesen beleillik –, ám a „jelenleg a jövő felélése folyik” nyitó fülszöveg is jelzi: nem nagymonográfia komponálása a cél, hanem kisebb, mégpedig népszerűen tudományos rálátás felkínálása, melyben a releváns szakirodalom ismeretében a szerzői beszédmód az értelmező esszé műfajába tagolja közlendőit. Másfelől – mert az nem kérdés, hogy a sorozat kötetei a szakterületek kiválóságainak munkáit kínálja kihívó címekkel és gondolkodásra készítő tartalmakkal (lásd Andor László, Balázs Péter, Ágh Attila, Kiss Ambrus, Radó Péter, Mellár Tamás, Bod Péter Ákos, Oross Dániel – Szabó Andrea, Antal Attila stb.) – ez a tematikus vállalás valójában egyetlen autonóm jogterületnek nem lehetne kizárólagos tárgyköre, így sem a jogszociológia, sem az alkotmánytan, sem az államtudományok, sem a politológia vagy a politikai szociológia nem vállalná magára a rendszerléptékű leíró szemlézést. A „progress” sorozat ráadásul a célul kitűzött progresszió képzetét részben egy európai környezetben megmaradni próbáló kis állam belső dimenziói között taglalja, részben útkereső szándékkal az alternatívákat keresi, társadalmi rálátással bíró kutatók és egyetemi-akadémiai szakemberek részvételével próbálja a közérdeklődést is serkenteni, de egyben vitairatok sorával járja körül az egészségügy, a nemzetpolitika, a civilizációs problematikák, a korosztályi sorskérdések, az oktatás, a pártválasztások vagy politikai tagoltság dilemmáit, melyek körébe Fleck most a jogállamiság kulcskérdését vezeti be. Továbbá nemcsak bevezeti, de diszkurzív közelítésben valósággal funkcionális egységként tekinti, s nem tompítja azt a felhangot sem, mely a fennálló politikai rendszerminőség alapvető problémájának tekinti a jogállam felszámolásának folyamatát. Sőt alapszinten számít a fordulatra, mely utóbb helyreállítsanak, „újjászületésnek” adhat(na) feltételeket, melyek között a

jogállamiság belső korlátai mögötti működéslogika újragondolása, a részvételi demokrácia garanciáinak kimunkálása szerepel, és egy autokratikus legalizmust a jelenkori dezintegrált társadalom, továbbá a hazugságra épülő rendszerek logikáit meghaladó szemléletmóddal látja újraformálhatónak.

Az is kétségtelen végül, hogy Fleck – bár művének tárgya éppúgy lehetne a politikai rendszer egésze, mint a társadalom joghézagos reflexiója magára a jogállam elhalásának folyamatára – egyszerre tekinti társadalmi intézménynek azt a jogot, mely közhasznú funkcióját a társadalom érdekében látja el, s nem önmaga fennmaradásának legitimációs játszójaként, ám közben értékelő szempontja éppúgy politikatudományi, mint szociológiai, s a jogintézmény elemeinek helyenként aprólékosabb részletrajzával jogelméleti is. Végző mérlegeként egy progresszív rendszerintegrációs gyakorlatot, folyamat-ábrát, rendszerlogikát vázol föl, melynek az elkülönült jogintézmények nem tárgyai, hanem résztvevő alanyai és felelős megformálói inkább. Más kifejezéssel: a részletes és leíró közjogi fogalomrendszerbe (*Mi az a jogállam?; Jogállami jótétemények, Az alkotmányozásról* stb. – lásd első fejezet) jogszociológiai aspektus mellett olyan politikatörténeti, jogfilozófiai, hermeneutikai, politikai szocializációs és integráció-elméleti kérdéseket is bevon, mint hogy *lényegileg vitatott fogalom-e a jogállam*, mitől lesz bizonytalan a demokrácia, *mik a jogállami működés feltételei és alkotmányozási velejárói* egy válság idején, s melyek a kor kihívásai a *demokrácia totalitárius hajlama* terén, mik a jogállam belső korlátai és milyenek a hatalomgyakorlási mechanizmusok egy *új típusú autokrácia* idején, ha kedvezőtlen *társadalmi dezintegráltság* veszi körül az ellensúlyok rendszerét, stb. (lásd második fejezet). A jog koherenciájának elvesztését megidézve a legitimációs ideológiaként megmaradó demokrácia-értelmezést ezek után a *hazugságra épülő rendszerek* bemutatásával példázza, majd (a 3.-4. fejezetben) az *Orbán-rendszer kiépítése és működése*, a *rezsim természete* szerinti működésmódok következnek elemzésében, hogy megkockáztassa a szakmai kérdésként is sokszorosan vitatott „*Milyen egy alkotmány és mi az Alaptörvény?*” (kontinentális jogi kultúra mentén leírható) provokatív kihívást. Erre következik egy progresszió-gondolatnak nevezhető okfejtés az állapotrajzból fakadó kérdéssel: mi lehet a megoldás, miként érdemes szemlélnünk „a jogrendszer megromlását?”, melyet analízise szerint „*kétszakaszos újjáépítés*” követhet, amennyiben „*demokratikus innovációk*” mozgósíthatók, avagy még lehetséges a „*részvételi demokrácia megosztott társadalomban*” képze, melyet meghatároz az Offe-féle leosztás szerinti preferencia-formálás és ennek kifejeződési

módjai közötti állapot: „...egyáltalán nem biztosítottak a megalapozott, informált véleményformálás mechanizmusai. Autokráciákban súlyos manipuláció terheli ezt, de makulátlan demokráciák is egyenlőtlen mintázatok hatásai alatt, szélsőségesen egyenlőtlen hozzáféréssel biztosítják a tanulás és a vita, érdekegyeztetés lehetőségeit. Jelentős társadalmi csoportok el vannak vágva a lényeges kommunikatív és asszociációs erőforrásoktól, vagyis a tényleges választási lehetőségektől. Az alapkérdés tehát, hogy miként javítható a részvétel minősége deliberatív (tanácskozó, vitázó) intézményekkel? A preferenciaformálás javítása azért lényeges, mert csak akkor tudom igazán, hogy mit akarok és akarhatok, ha ismerem a többiek szándékait, érdekeit és érveit. Minden olyan kísérlet, amely ebben a szellemben született (deliberatív közvéleménykutatás, társadalmi gyűlés stb.) azzal az eredménnyel járt, hogy a résztvevők jobban informáltak lettek, jobban ismerték az ellenérveket, tehát saját argumentációik javítására kényszerültek, ugyanakkor nőtt a más vélemények iránti tolerancia, a bizalom és a kompromisszumkészség, erősödött a részvételi hajlandóság és a véleményegyezés, a közösség érzete. Az így létrehozott döntések azért rendelkezhetnek nagyobb tekintéllyel még azok szemében is, akik nem vettek részt a folyamatban, mert a döntéshozók elkötelezetlenek. A demokratikus érzületek megerősítése alapvető szükséglete a magyar autokráciától való megszabadulásnak is” (115. old.).

Ám mindehhez a közélet nyitottságának feltétele, a közakarat kinyilvánításának módjai, a szabad vitában érvényesíthető nézetek, továbbá a stabilitás feltételeit is biztosító népszuverenitási állapot megléte is szükséges, mert ekkor van csak szerepe a vitának, akkor mentesül a szélsőséges megosztottságtól és dezintegráltságból fakadó egyenlőtlenségekből mindenki, aki a politikai társadalom szereplőjeként nem elégszik meg a „puszta jelszóként vagy deklarációként ismételt” áldemokratikus állapotokat saját rendszereként elfogadni (120-124. old.).

Fleck a *Befejezés* fejezetben röviden összegez, sőt újabb szereperősítésre vállalkozva tudatosít is: a közígény, a felgyorsult társadalmi környezet kihívásaira azonnal reagálni képes államban „eleve benne rejlő autoriter alapvonások felerősítésére, a good governance legprimitívebb, a végrehajtó hatalom totális felhatalmazásáig vezető átfogalmazására” igényt tartó állampolgári ráhagyás nemcsak „a demokrácia fenntartásával küzdő, jogállami hagyományok nélküli államok, hanem régen stabilnak tűnő demokráciák” esetében is igaz lehet, így nem véletlen ’a kormány felhatalmazásával pánikot kezelni’ megoldások népszerűsége, melyek „a kaotikus

és veszélyes világgal szemben rendezettség, sőt rendre vágyást” igazolják a Thomas Hobbes *Leviatanjának* társadalmi víziójával, a döntéshozás felhatalmazásait a globális kihívásokkal és a társadalmi mozgások felgyorsulásával magyarázó, meg „speciális szakértői tudások” feltételezésével. Sőt az eldöntendő kérdések komplexitásfokát a laikus részvételtől el nem váró megoldásokat kitermelő, központi eljárásokra hagyatkozó megoldásokat szorgalmazni, ezeket „a hatalom koncentrációját kényelmesnek tartó politikai elitek számára” biztosítani is csak így lehet. Viszont „a filozófusok vezette platóni állam még a legtehetségtelenebb politikust is megkísérti. Nincs azonban morálisan megalapozott érv az episztemikus reménytelenség (‘a választók úgysem értik a döntésekhez szükséges információkat’) megállapítására, ha nincs a rendszerben biztosítva a szükséges információ és tudás szerzésének kiegyenlített módja. Hatékony hatalomgyakorlási módszer a releváns tudások visszatartása, a döntésekhez szükséges információk monopolizálása. A demokratikus döntéshez szükséges transzparencia nemcsak ellenőrzésre szolgál, hanem a beleszólás feltételeit is szavatolja. De még ha értenék is, a polgárok nem akarnak, nincs idejük, érdeklődésük, szándékuk a köz ügyeivel foglalkozni. Legalább Benjamin Constant óta tudjuk, hogy a modernnek szabadsága alig igényli a közvetlen beleszólást. Csak azt várjuk el, hogy cserébe a közhatalom se szóljon bele a magánügyeinkbe. A 19. században még kevesebb látszott abból a veszélyből, amit az apolitikus társadalom és az ezzel visszaélő állam termelt ki. De a politikai közösség (ha egyáltalán létezhet ilyesmi ilyen körülmények között) minden elfordulása ellenére minden demokratikus eljárás a részvétel legitimitásjára épül. Ez azonban valójában egyre több manipulációval, populistá csábítással és üres szövegekkel azonos. Annyira, hogy lassan még a jogászok sem képesek megkülönböztetni a legálisat a legitimtől. Botrányosnak tűnik számukra a nem legitím jogi szabályozás kategóriája, ami pedig minden jelentős társadalmi változás alapfogalma és a demokratizálódás alapfeltétele. Az írott szabályok társadalmi elfogadottságának megkérdőjelezése nélkül nincs felszabadulás, emancipáció, jogkiterjesztés és változás...” (117-119. old.).

Fleck érzékelteti, hogy a jogállamiság története és a joglogika lehetséges követésének technikája még mindig nem megoldás a „kirekesztő, viszont szubsztantív érvelés, a jogegyenlőség, emberi jogok, méltóság, hatalommegosztás, korlátozott kormányzás értékei mellett. Bármilyen magasztosak is, ezek önmagukban nem teremtenek jelentős társadalmi támogatottságot a demokraták

számára vagy ellenállást az autokratával szemben. Nincs számottevő tapasztalat jótékony hatásairól, nem látszanak egyértelműen a hétköznapi életben tapasztalható jótéteményeik. Még a demokráciához való kapcsolódásuk is merő absztrakció. Ha nem így lenne, nem is lehetett volna sikeres a liberális alkotmányosság elpusztítása. Újjáépítését tehát nem várhatjuk felülről, elfogadottságát csak társadalmi részvétel biztosíthatja. Különben igazuk lehet a félelmet gerjesztőknek, akik a közjogi folyamatosság állandó megtörésével vagy polgárháborúval fenyegetnek. Hiszen a jogállam továbbra is üres forma marad” (123. old.).

Ugyanakkor Platón, Hobbes, Constant vagy Habermas hivatkozása is kevésnek bizonyul egy új, a nem-demokratikus korszak ellenében remélhetően megépülő demokratikus berendezkedés és hatékony jogállami eszközök biztosította rendszerhez. Viszont „bármilyen bonyolult is a jogi paravánok mögé bújt autokrata hatalom lebontásának feladata és bármennyire ijesztők is a kockázatok, előbb-utóbb lesznek hazafiak, akik vállalják ezt a feladatot. Ha szerencsénk van, akkor nem a végső elkeseredés söpri majd el az elmeszesedett egykori fiatal demokratákat, hanem tervezett és békés rendszerváltás. Rendszerük, amely egyre jobban hasonlít az elmúlt évszázad diktatúrájára, nem maradhat sokáig. Orbánnak mennie kell! A legfontosabb lecke a jogállammal kapcsolatban mégiscsak az, hogy múlhatatlan szükségünk van jótéteményeire, tehát érdemes küzdeni érte. Hétköznapi boldogulásunk, egészségünk, biztonságunk demokráciában nagyobb eséllyel biztosítható, a demokráciát viszont csak a jogállami garanciák védhetik meg...” (125. old.).

Fleck könyve tehát programmatikus vitairat is, jogelméleti áttekintés is, jogtörténeti példatárral illusztrált közpolitikai eseteleírás is. Konstruktív eszköz ahhoz, hogy a jövő államtudományi, jogtörténeti vagy politikaelméleti tankönyvét ne kelljen majd a rendszerváltást követő visszarendeződések legitim ismeretanyagának tekinteni. Az illiberális demokrácia mint jogforrás eztán sem szolgálhat a társadalmi és jogi normák esetpéldájaként.